

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים פתיחה להלכות קידוש - מקורות והערות

א. פתיחה להלכות קידוש

מצות עשה מדאורייתא "לדבר דברים ביום שבת בהיכנסו וכן ביציאתו, שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבח משאר הימים שלפניו ואחריו, שנאמר (שמות כ ה) זכור את יום השבת לקדשו" (לשון ספר החינוך מצוה לא). הרמב"ן מבאר שהחיוב נלמד מהמילה 'לקדשו' ולא מהמילה זכור. מהמילה 'זכור' למדים לשיטתו שיש חובה לזכור את שבת גם ביום חול, כדי שלא יטעה ויחלל שבת.¹

ודרשו רבותינו ז"ל שאמירה זו צריכה להיות על כוס יין. לשיטת רוב הראשונים דין זה הוא מדרבנן, אך יש אומרים שהוא מדאורייתא.² "משרשי מצוה זו, כדי שנתעורר מתוך מעשה זה לזכור גדולת היום, ונקבע בלבבינו אמונת חידוש העולם, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (לשון החינוך שם).

ב. לקדש מיד כשחוזר מבית הכנסת

מכבוד שבת לקדש מיד כשחוזר מבית הכנסת, כדי להזכיר את מעלתה כמה שיותר קרוב לכניסתה. ואף על פי שבתפילה כבר מזכירים את מעלת וקדושת השבת, הרי בני ביתו לא התפללו. ועוד, שיש אומרים שבתפילה לא יוצאים ידי חובת קידוש. אם הדחייה היא לכבוד שבת, כגון שאינו רעב והסעודה לא תהיה לתאבון, מותר לדחותה.³

מקורות והערות

1. בעשרת הדברות שבפרשת יתרו (שמות כ ח) כתוב: "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ". ופירש רש"י: "זכור לשון פעול הוא, כמו (ישעיה כב יג) אכול ושתו, (שמואל ב ג טז) הלוך ובכה, וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת". וכתב הרמב"ן על דברי רש"י: "זו ברייתא היא ששנויה במכילתא כך, רבי אלעזר בן חננייה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מתקינו לשבת. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא (ביצה טז א) אמרו תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר (תהלים סח כ) ברוך ה' יום יום יעמס לנו. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתיך, וב"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו.

ובמכילתא אחרת (מכילתא דרשב"י) שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים. והלכה היא כדברי ב"ה.

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל" (עכ"ל הרמב"ן).

ומפירושי הראשונים הנ"ל (ועיי גם באבן עזרא) משמע שמצוות הזכירה מתקיימת באופנים שונים בימות החול.

אולם חז"ל דרשו מהפסוק הזה שיש חובה לקדש את יום השבת בדברים. בגמרא (פסחים קו א): "תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין. אין לי אלא ביום בלילה מנין תלמוד לומר זכור את יום השבת לקדשו, בלילה מניין אדרבה עיקר קדושת בלילה הוא קדיש דכי קדיש תחלת יומא בעי לקידושי, ותו בלילה מנין תלמוד לומר זכור את יום תנא מיהדר אלילה וקא נסיב ליה קרא דיממא, הכי קאמר זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא בלילה ביום מנין תלמוד לומר זכור את יום השבת".

והיה מקום לדקדק ולומר שיהיה די בהרהור הלב ולא באמירה בפה. שהרי במצות זכור את אשר עשה לך עמלק, הגמרא (מגילה יח א) אומרת שאילולי היה כתוב גם לא תשכח, היינו אומרים

שזכור זה בלב בלבד ולא בדבור, ורק מאחר וכתוב לא תשכח- הרי שכחת הלב אמורה, ומפרשים זכור בפה. ואם כן בשבת שכתוב רק זכור, היה מקום לומר שדי בזכירה בלב.

את השאלה הזו הקשה המנחת חינוך (מצוה לא אות א) והביא לתרץ משו"ת שאגת אריה (סי' יג) שכתב: "ומביא (הרמב"ן) לשון הספרא כשהוא אומר ולא תעשו את כל המצות האלה הרי מש"כ בתורה אמור אי"כ מת"ל אם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה וכן הוא אומר זכור את יום השבת לקדשו יכול בלב כשהוא אומר זכור [צ"ל שמור, ע"י בשאג"א שם] הרי שמירת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך. וכן הוא אומר זכור אל תשכח. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה כו' למרים יכול בלבך כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור הרי שמירת הלב אמורה ומה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך וכה"א זכור את אשר עשה לך עמלק יכול בלבך כשה"א לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך".

וכתב הרמב"ם בספר המצוות: "והמצוה הקנ"ה היא שצונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתנו וביציאתנו נזכור במ גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתעלה זכור את יום השבת לקדשו. כלומר זכרהו זכר קדושה והגדלה. וזו היא מצות קדוש. ולשון מכילתא זכור את יום השבת לקדשו קדשהו בברכה".

והרמב"ן (שמות שם) הביא את דברי המכילתא שהזכיר הרמב"ם בסוף דבריו: "אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה ז), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שזכור את יום השבת בקדשו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל ושמרתם את השבת (להלן לא יד), וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא".

נמצאנו למדים שיש שתי דרכים בחז"ל ללמוד את חובת הקידוש מהפסוק. לפי הגמרא אנו למדים את חובת הקידוש מהמילה זכור, ולפי המכילתא אנו למדים את חובת הקידוש מהמילה לקדשו.

2. לעיל הבאנו את לשון הגמרא בפסחים (קו א): "תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין". ונחלקו הראשונים האם החיוב לקדש על יין הוא מדאורייתא או מדרבנן.

הרמב"ם (הל' שבת פכ"ט הל' ו) כתב: "מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין".

אבל התוס' (פסחים שם ד"ה ד"ה זוכרהו) מסופקים בזה. הם מביאים ראייה מגמרא בנזיר (ג ב) שם הגמרא אומרת שהפסוק מייך ושכר יזיר בא לאסור יין מצוה, ושואל הגמרא מהו יין מצוה? יין

של קידוש והבדלה? לא יתכן, שהרי כבר חל עליו שבועה, שמושבע ועומד מהר סיני. והתוסי' (שם ד' א ד"ה מאי) מסתפקים, האם זה רק מדרבנן, או שמדאורייתא יש חיוב לקדש על היין, וחיוב שתיית היין הוא רק מדרבנן.

והמפרש בנזיר (שם) סובר שקידוש על היין מדאורייתא.

למעשה רוב הפוסקים, ראשונים ואחרונים הבינו שקידוש על היין הוא רק מדרבנן ויש לזה כמה נפ"מ (ובלי נדר במהלך הלימוד בהלכות קידוש נעסוק בהם).

וכתב המג"א (סי' רע"א ס"ק א'): "ונ"ל דמדאורייתא בקידוש שאמר בתפלה סגי דקרא כתיב זכור את יום השבת והרי זכר אותו וקידוש במקום סעודה רבנן תקנוהו כמ"ש סי' רס"ט וכ"מ בתוסי' שכתבו דלר"ת מי שאין לו יין לא יקדש כלל, וקשה וכי יעקור מ"ע דאורייתא אלא ע"כ דדי בתפלה ועוד דאמרינן בקדושה אף על גב דמקדש בצלותא וכי' ע' בברכות פ"ה וגם הבדלה י"א דאורייתא היא וכמ"ש המ"מ פכ"ט ואפ"ה אמרי' בגמ' דבתחלה קבעוהו בתפלה כו' ע"ש וכ"מ ל' הרמב"ם וכ"מ בתוסי' פ' ע"פ בשם הירוש' ע"ש".

וע"ע שו"ת שאגת אריה (סי' ס).

3. בגמרא פסחים (ק ב) למדנו - "רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא אייתו תכא קמיה פרס מפה וקידש, תניא נמי הכי שאין מביאין את השלחן אלא אם כן קידש ואם הביא פורס מפה ומקדש". התוספות (שם ד"ה שאין) הקשו מדברי הגמרא במסכת שבת (ק"ט ב) ששני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בשובו מבית הכנסת, אם מצא שולחנו ערוך מלאך טוב אומר יה"ר שיהיה כך לשבת אחרת ומלאך רע עונה אמן בעל כורחו, ואילו כאן משמע שאין לערוך שולחן עד שיקדש? ותירצו התוספות, שהשולחן היה ערוך במקום אחר, ואחר הקידוש הביאו אותו לפניו, לפי שהשולחנות שלהם היו קטנים. בזמנינו שהשולחנות גדולים, כתבו התוספות שיש לפרוס מפה ולקדש. מדוע? למה לא לקדש ואחר כך לערוך שלחן? כי בשאלתו (יתרו נד) כתוב "כי היכי דתיני סעודתא ביקרא דשבתא". כלומר שכבוד השבת הוא שהסעודה תהיה בתחילת השבת.

ופסק השו"ע (סי' רע"א ס"ע א'): "כשיבא לביתו ימהר לאכול מיד". וכתב המגן אברהם (סי' ק א'): "היינו לקדש כדי שיזכור שבת בכניסתו ועסי' רע"ג ס"ג, וכתוב בתקוני שבת שיקדש קודם לילה כי בתחלת ליל שבת הוא מזל מאדים ובסוף יום ו' הוא מזל צדק לכן יקדש בצדק וכ"כ בתשובות מהרי"ל סי' קס"ג ומ"ע בתשוב' כתב שאם אינו תאב לאכול יכול להמתין שכבר זכר אותו בכניסתו בבה"כ ע"ש, ובירושלמי ריש ברכות אי' שדרך לאכול שעה או ב' בלילה וכ"מ ברש"י ריש דף ג".

ובפרי מגדים (א"א ס"ק א) העיר על דבריו "ומה שכתב דמן התורה בקידוש שאומר בתפלה סגי, עיין סימן רסט בט"ז ומשבצות זהב ומ"א (אות ג). וברא"ש ערבי פסחים (פ"י סו"ס ה) משמע דאי לא מקדש על היין או פת לא יצא כלל ידי קידוש אף מן התורה, ועיין לבוש כאן (סעיף א)".

ובדרך דומה כתב בשו"ת חת"ס (או"ח סי' טו א): "ומה"ט פשוט דקידוש היום שלנו על היין דאורייתא וספיקו להחמיר, אע"ג דמן התורה לא בעי יין ולא מקום סעודה ויצא ידי חובתו במקדש השבת שבתפלת ש"ע, כמ"ש ג"כ מגן אברהם רס"י רעא, מכל מקום כל אדם רוצה לצאת ידי חובתו כתיקון חכמים על היין ובמקום סעודה", ולכן בתפילה אנו מחשיבים שהוא לא התכוון לצאת, או אדרבא, התכוון לא לצאת, ומצוות צריכות כוונה ולכן עדיין חלה עליו המצוה דאורייתא.

לא זו אף זו, שלא תמיד האשה מתפללת ערבית וממילא לגביה עדיין יש חובת קידוש מדאורייתא לכל הפוסקים. ולכן יש להזדרז ולקדש בבית ולא להתעכב, כדי לכבד את השבת.

ובביאור הגר"א הראה עוד מקור לחובה להקדים ולהזדרז בקידוש, מהגמרא בברכות (נב א): "קא סברי בית שמאי שאני עיולי יומא מאפוקי יומא עיולי יומא כמה דמקדמינן ליה עדיף אפוקי יומא כמה דמאחרין ליה עדיף כי היכי דלא להוי עלן כמשוי" ואפשר להבין מכלל לאו, שהשבת לא תראה כמשאוי- את ההן, שכשמזדרזים לקדש ולכבד את שבת מראים שהיא חביבה עלינו ואינה עול.

אמנם כפי שראינו לעיל בדברי המגן אברהם, אם הוא לא תאב לאכול, אפשר לדחות מעט את הסעודה, כי אכילה לתאבון גם היא מכבוד שבת. וכך נפסק להלכה במשנה ברורה (ס"ק א) "היינו לקדש כדי שיזכור שבת בעת תחלת כניסתו דכל כמה דמקדמינן ליה טפי עדיף ומכיון שקידש צריך לאכול מיד כמבואר בסימן רע"ג ס"ג בהג"ה ואם אינו תאב לאכול יכול להמתין מלקדש עד שירעב שכבר זכר את השבת בתפלתו בבהכ"נ ויוצא בזה המ"ע דאורייתא להרמב"ם וכדלקמן [ממ"א בשם הרמ"ע] ומ"מ נראה דהיכא דיש בזה משום שלום בית או שיש לו בביתו משרתים או שאר אורחים ובפרט אורח עני לא יאחר בכל גווני דכיון דהם מוטלים עליו לא יוכל לעכבם בשביל שהוא רוצה לקיים מצוה מן המובחר".